

สื่อและการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเกษตรกร จังหวัดเชียงใหม่ Media and Farmers' Adoption of Sufficiency Economy Philosophy in Daily Life, Chiang Mai, Thailand

จักรพงษ์ พวงงามชื่น¹ พินิตพิมพ์ สิทธิศักดิ์² และนครเรศ รั้งควัด¹

¹ คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ 50290

² ศูนย์วิจัยระบบทรัพยากรเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200

E-mail: jukkaphong@mju.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสื่อที่เข้าถึงและมีผลต่อการรับรู้ เข้าใจและการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ ด้วยแบบสอบถามและเทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มจากเกษตรกรใน 6 อำเภอ คือ สันทราย ไชยปราการ แม่ริม ผาง แม่ฮาย และ แม่แตง รวม 40 คน ใน 3 ประเด็นคือ 1) สื่อที่เกษตรกรเปิดรับ 2) การน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ และ 3) ความสัมพันธ์ของหลักการพึ่งพาตนเองและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาและใช้สถิติเชิงพรรณนา ผลการศึกษา พบว่า สื่อที่เข้าถึงและมีผลต่อการรับรู้ เข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุดคือโทรทัศน์ รองลงมาคือวิทยุ ไปสเตอร์ประชาสัมพันธ์ หนังสือพิมพ์และวารสาร ส่วนอินเทอร์เน็ตมีผลน้อยที่สุด สำหรับการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ พบว่า เกษตรกรสามารถแสวงหาความรู้และเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อลดต้นทุนการผลิต และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และทดลองปฏิบัติเองและถ่ายทอดต่อให้กับบุคคลอื่นได้ สำหรับความสัมพันธ์กันระหว่างหลักปรัชญากับการพึ่งพาตนเอง พบว่า 1) ด้านเศรษฐกิจคือ มีการผลิตปุ๋ยและน้ำหมักชีวภาพ รวมกลุ่มแปรรูปผลผลิตจำหน่าย 2) ด้านสังคม คือ มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน และแลกเปลี่ยนผลผลิตกับเพื่อนบ้าน

คำสำคัญ: สื่อ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

This study was conducted to find out the effecting media in perception and understanding and farmers' adoption of Sufficiency Economy Philosophy (SEP) in Chiang Mai. The questionnaire was used for data collection with 40 farmers in 6 districts namely: Sansai, Chaiprakarn, Mae-rim, Fang, Mae-eye, and Mae-taeng. In-depth interview and focus group discussion technique were applied for the following issues: 1) media perception and understanding of SEP 2) farmers' adoption of SEP and 3) associated of self-reliance and SEP. Obtained data were analyzed by using content analysis and descriptive statistic. Findings revealed that, effecting media to perception and understanding in SEP mostly was television, followed by radio, public poster, news paper and magazine, and internet was the least effecting media. For farmers' adoption, farmers were search for the new knowledge and appropriate technology to decrease farming cost and eco-friendly as well. Moreover, farmers were tried out

themselves and instructing to others. In terms of associated between self-reliance and SEP, 1) economic aspect: they produce bio-fertilizer and build up Food Processing Group and 2) social aspect: they had labor and agricultural product sharing to each others

Keywords: Media and Sufficiency Economy Philosophy

1. บทนำ

ประเทศไทยได้ประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในช่วงที่ประเทศกำลังเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ. 2540 และได้บรรจุไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2555) โดยหน่วยงานภาครัฐได้น้อมนำหลักปรัชญาดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในการบริหารประเทศในหลายระดับ เช่น การบริหารเศรษฐกิจในระดับมหภาค การกำหนดนโยบายภาครัฐที่ยั่งยืน การกำหนดกลยุทธ์และการดำเนินการตามนโยบายที่เหมาะสม [1] สำหรับภาคประชาชนและชุมชน รับรู้เข้าใจและน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อ มีการเก็บออมและสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน [2] ขณะที่ภาคเกษตรก็มีการนำไปประยุกต์ใช้ในทุกระดับอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ระดับเกษตรกรครอบครัว ชุมชน และประเทศ หลักการเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงด้านการเกษตรที่เป็นรูปธรรมนำไปสู่ความพออยู่พอกิน มีความมั่นคงและปลอดภัยด้านอาหาร ลดรายจ่าย พึ่งตนเอง และแก้ปัญหาความยากจนของภาคครัวเรือน และภาคชุมชน เกษตรกรที่น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในหลายพื้นที่ปรากฏผลชัดเจนว่าสามารถก้าวพ้นภาวะหนี้สินจากการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์สู่เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร เกษตรกรตัวอย่างที่ได้รับรางวัลการประกวดผลงานตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ต่างก็ยืนยันว่าเกษตรกรที่เริ่มต้นชีวิตใหม่ด้วยการดำเนินตามเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ลดรายจ่าย ลดการใช้สารเคมี และเน้นการผลิตที่ยึดความมีเหตุผล และองค์ความรู้สามารถทำให้เกษตรกรมีเงินออม หลุดพ้นจากภาวะหนี้สินและมีรายได้มั่นคง สามารถช่วยเหลือแบ่งปันให้เพื่อนบ้านและชุมชน [3]

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าประชาชนทุกระดับในประเทศ มีการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อปรับใช้กับการดำเนินชีวิต รวมถึงเกษตรกร ดังนั้น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้การน้อมนำและการประยุกต์ใช้เป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ เพราะฉะนั้น การสื่อสารจึงเป็นกลไกสำคัญของการรับรู้ เข้าใจ และการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้กันอย่างกว้างขวางและถูกต้อง

ประเด็นคำถามของการศึกษาคือสื่อประเภทใดที่มีอิทธิพลต่อการสื่อสารของการรับรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ และมีการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในด้านใดบ้าง ซึ่งจะมีผลต่อการเลือกใช้สื่อในการนำไปใช้ส่งเสริมการรับรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรได้รับรู้อย่างกว้างขวางและนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องมากยิ่งขึ้นต่อไป

2. วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาสื่อที่เข้าถึงและมีผลต่อการรับรู้ เข้าใจและการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่

3. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วยแนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลายนำมาประยุกต์ใช้ เช่น ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ หลักพุทธศาสนา แนวคิดการพัฒนา การบริหารการพัฒนา หลักการบริหาร หลักการสหกรณ์ และวิธีการดำรงชีวิตของคนไทย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้รวมกันไปเป็นแนวคิดของทางสายกลาง (Moderation) และความพอเพียง (Having enough) ประกอบกับการใช้หลักการของการพอประมาณ (Moderation) ความมีเหตุผล (Reasonableness) ความมีภูมิคุ้มกัน (Immunity) สิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่ต้องนำไปสู่การปฏิบัติ [4] โดยผ่านการสื่อสารผ่านสื่อประเภทต่างๆ ให้เกิดความรู้อย่างเข้าใจให้กว้างขวางมากขึ้นในกลุ่มของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่

4. วิธีดำเนินงาน

การวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยแบบสอบถาม (Questionnaire) และเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การสนทนากลุ่ม (Focus group discussions) กับเกษตรกรทั้งหมด 40 รายใน 6 อำเภอ คือ สันทราย ชัยปราการ แม่ริม ผาง แม่ฮาย และแม่แตง โดยสนทนาใน 3 ประเด็นคือ 1) เกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากสื่อประเภทใดบ้าง 2) การน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเกษตรกรเป็นอย่างไร และ 3) หลักการพึ่งพาตนเองและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสัมพันธ์กันอย่างไร วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive statistic)

5. ผลการศึกษาและอภิปราย

1. เกษตรกรเปิดรับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จากโทรทัศน์มากที่สุด (ร้อยละ 92.0) รองลงมาคือวิทยุ (ร้อยละ 5.0) โปสเตอร์ประชาสัมพันธ์ หนังสือพิมพ์และวารสาร (ร้อยละ 2.0) สำหรับอินเทอร์เน็ตมีบทบาทน้อยที่สุด (ร้อยละ 1.0) โดยเกษตรกรเปิดรับข่าวสารจากโทรทัศน์มากที่สุดเนื่องจากเป็นสื่อพื้นฐานที่ทุกคนเรือนคุ้นเคย ซึ่งเกษตรกรนิยมดูข่าวสารช่วงประมาณ 05.00 นาฬิกา และช่วงค่ำเวลาประมาณ 19.00-20.00 นาฬิกา ซึ่งเป็นเวลาพักผ่อนเสร็จจากภารกิจงานและช่วงทานอาหารค่ำ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรร้อยละ 80.0 ให้ความเห็นว่ารายการเศรษฐกิจพอเพียงออกอากาศเพียงระยะเวลาสั้นๆ ประมาณ 10-15 นาทีเท่านั้น ทำให้ไม่

สามารถเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ รวมทั้งขั้นตอนและสูตรวิธีการทางการเกษตรต่างๆ ค่อนข้างยาวและไม่สามารถจดบันทึกทัน ดังนั้น จึงต้องการให้มีการขยายเวลาออกอากาศทางโทรทัศน์ให้เวลานานมากขึ้น อนึ่งโทรทัศน์เป็นสื่อที่ทำให้เกิดอารมณ์ ความจำ และสามารถจูงใจผู้ชมได้ดีมาก ประกอบกับมีการเผยแพร่เสียง ภาพ และขั้นตอนกระบวนการชีวิตวิถีการปฏิบัติต่างๆ อย่างชัดเจน

2. การน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเกษตรกร ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต

1) ด้านการประกอบอาชีพ เกษตรกรสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงใช้ในการแสวงหาความรู้ใหม่และเทคโนโลยีที่เหมาะสม เพื่อลดต้นทุนการผลิตและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนดีต่อสุขภาพของเกษตรกรเอง เช่น การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ น้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังทดลองปฏิบัติเองด้วยการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ในด้านต่างๆ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อม โดยการทดลองปฏิบัติที่ได้ผล เช่น การปลูกพืชแบบผสมผสานที่สามารถป้องกันศัตรูพืชกักตักผลผลิต และการทำไร่นาสวนผสมกับการเลี้ยงสัตว์ ใช้มูลสัตว์เป็นปุ๋ยในแปลงเกษตร โดยเกษตรกรยังนำองค์ความรู้และเทคนิคต่างๆ ไปถ่ายทอดให้กับเพื่อนบ้านและชุมชนใกล้เคียงอีกด้วย อย่างไรก็ตาม เกษตรกรหลายรายที่ไม่ประสบความสำเร็จในการทดลองปฏิบัติบางส่วนก็ได้นำกลับไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ใช้สารเคมีในการผลิตที่ให้ผลเร็วเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด เกษตรกรกลุ่มนี้ได้รับการกระตุ้นแรงจูงใจจากปัจจัยภายนอก ไม่ว่าจะเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ในเรื่องของความสะดวกสบาย เช่น รถยนต์ เครื่องปรับอากาศ ฯลฯ รวมถึงการบริโภคเทคโนโลยีใหม่ เช่น สมาร์ทโฟน คอมพิวเตอร์ ฯลฯ การศึกษาของบุตรหลาน ตลอดจนภาระหนี้สินที่กู้ยืมมาลงทุนในการผลิต เป็นต้น

2) ด้านการดำรงชีวิต เกษตรกรนำปรัชญาเศรษฐกิจไปใช้ในเชิงเศรษฐกิจ สังคมและจิตใจ เช่น การลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ด้วยการปลูกผักทานเอง รวมกลุ่มแปรรูปผลผลิตออกจำหน่าย และจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ผลลัพธ์ที่ได้ คือ เพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีเงินเก็บ ลดการกู้ยืม และมีเงินออมเมื่อยามชราภาพ ขณะที่การทำบัญชีรายรับรายจ่าย ผลที่ตาม คือ ทำให้เกษตรกรรู้สึกตัวและจัดการกับรายจ่ายฟุ่มเฟือยได้ ส่วนในเรื่องของการขยายโอกาสนั้น พบว่า มีการแบ่งวิวัฒนาการให้กับเพื่อนบ้านเกษตรกรรายจนไปเลี้ยงเพื่อแบ่งลูก หรือแบ่งรายได้จากการขายให้กับผู้เลี้ยง ก่อให้เกิดการสร้างรายได้และลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจของคนในชุมชน ผลผลิตจากมูลวัวที่ได้ผู้เลี้ยงสามารถขายเป็นรายได้เสริม และ/หรือ ใช้ในกิจกรรมการผลิตของตนเอง ลดต้นทุนการผลิตได้อีกทางหนึ่ง ตลอดจน เกษตรกรนำปรัชญาเศรษฐกิจไปประยุกต์ใช้ด้านการเพื่อเพื่อเพื่อแผ้วถางถ่ายทอดความรู้ให้กับเพื่อนบ้าน การแลกเปลี่ยนแรงงาน ก่อให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชน ลดการจ้างงานที่เป็นตัวเงิน การแลกเปลี่ยนและแบ่งปันผลผลิตให้กับเพื่อนบ้าน ผลลัพธ์ที่ตามมา คือ ก่อให้เกิดความพอเพียง พอประมาณ มีเหตุ สอดคล้องสุขต่างคนต่างเป็นที่พึ่งพาให้กันและกัน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการพึ่งพาตนเองและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงก่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ เช่น ด้านการผลิต ก่อให้เกิดการผลิตหรือรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยหมักและน้ำหมักเพื่อใช้กันเอง ด้านแรงงานมีการแลกเปลี่ยนแรงงานที่ทำให้คนในชุมชนกลมเกลียวช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ด้านเงินทุนเกิดการประหยัดดอกเบี้ย มีเงินเก็บ

ลดการกักเงิน มีเงินออมเพิ่มมากขึ้น ด้านการตลาด เกิดการแข่งขัน แลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน ผลลัพธ์ที่ตามมาของการพึ่งพาตนเองในด้านต่างๆ เหล่านี้ จึงเป็นผลบวกต่อสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีในการผลิต เกษตรกรพึ่งตนเองได้ด้านเงินทุนและความมั่นคงด้านอาหาร สังคมอยู่กันอย่างสงบสุขแบบพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

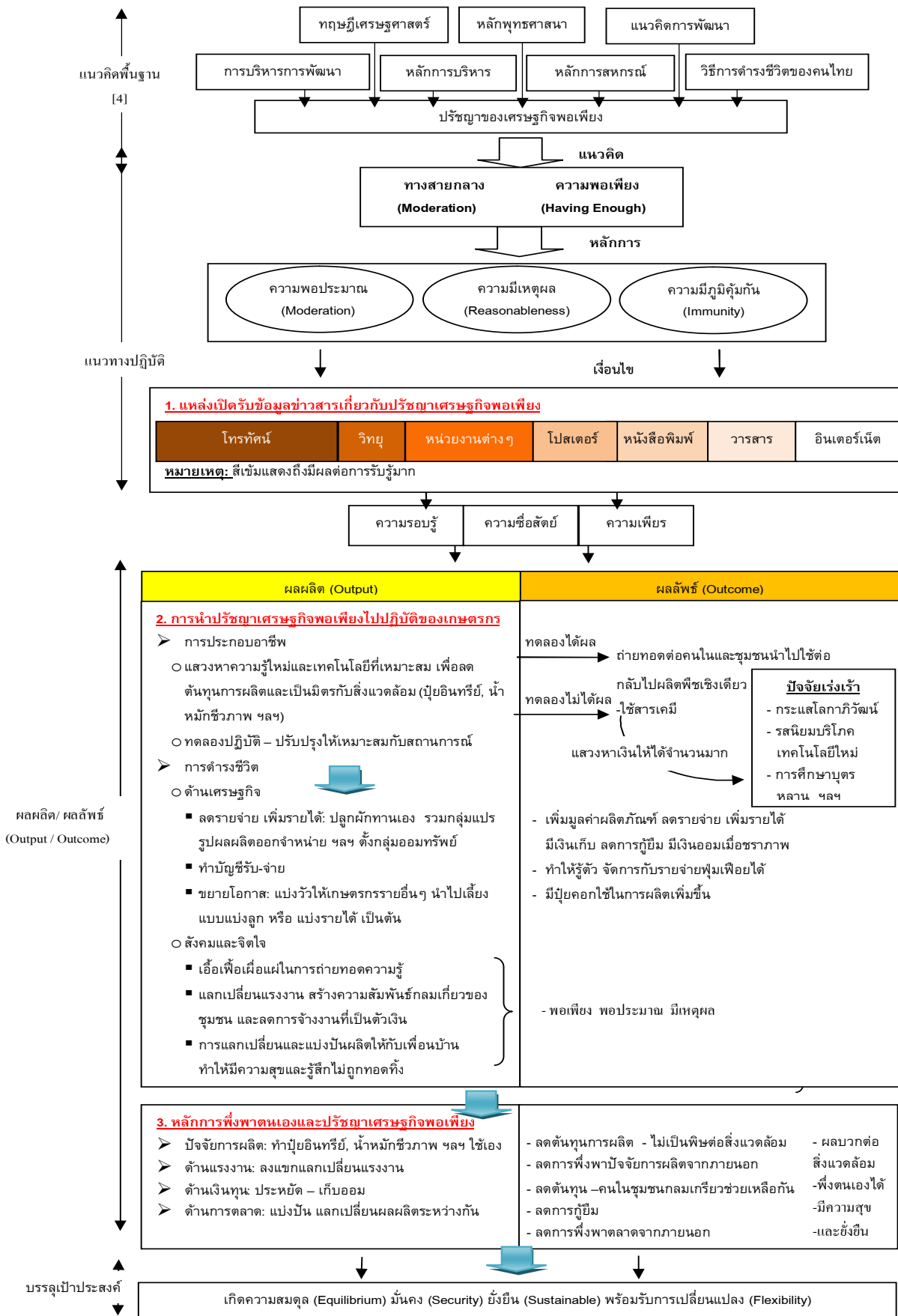
การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจากสื่อที่มีประสิทธิภาพ สามารถจูงใจเกษตรกรได้มาก เกษตรกรเข้าใจและเห็นภาพ สามารถที่จะน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันได้ นำไปสู่การบรรลุเป้าประสงค์ของการพัฒนาที่ก่อให้เกิดเกิดความสมดุล (Equilibrium) ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม เกิดความมั่นคงด้านอาหาร (Food security) ของชุมชน และความยั่งยืน (Sustainable) ของการใช้ทรัพยากรทั้งเงินทุน ปัจจัยการผลิตและแรงงาน รวมทั้งเกิดความพร้อมที่จะรับกับการเปลี่ยนแปลง (Flexibility) ของโลกในด้านต่างๆ ในอนาคต

6. สรุปและข้อเสนอแนะ

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่รวมองค์ความรู้เข้าไว้ด้วยกันหลากหลายสาขาวิชา ที่ผู้ใช้สามารถเลือกนำไปประยุกต์ใช้ได้ ในทุกสาขาอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพเกษตรกรที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกิจกรรมการผลิตและการดำรงชีวิตเช่นเดียวกับเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดเชียงใหม่ การรับรู้แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากสื่อต่างๆ โดยเฉพาะสื่อโทรทัศน์ที่มีผลต่อการรับรู้มากที่สุด ก่อให้เกิดความเข้าใจถึงแนวคิดดังกล่าวอย่างชัดเจนและถูกต้อง ส่งผลต่อการน้อมนำไปปฏิบัติใช้ในการ

ผลิตปุ๋ยใช้เองเพื่อลดต้นทุนการผลิต ในด้านสังคมมีการเพื่อเพื่อแม่ แบ่งปันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนแรงงานทำให้คนในชุมชนมีโอกาสพบปะพูดคุย สร้างสังคมสมัครสมานกลมเกลียวกัน ด้านเศรษฐกิจมีการรวมกลุ่มแปรรูปผลผลิตออกจำหน่าย เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย จัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย มีเงินออม ลดการกู้หนี้ยืมสิน ผลจากการได้รับการสื่อสารของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรจังหวัดเชียงใหม่ จึงทำให้เกิดความสมดุลของเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืนตามมา ตลอดจนพร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งต่างๆ ทั้งภายนอกและภายใน เกษตรกรเข้มแข็งและชีวิตเป็นสุข (ภาพที่ 1)

อย่างไรก็ตาม ผู้นำชุมชนยังมีบทบาทสำคัญในการจูงใจ และให้ข้อมูลข่าวสารด้านเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกร ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร เป็นต้น ในด้านการหาสื่อใหม่ๆ ที่เข้าถึงเกษตรกรได้ง่ายและกว้างขวางมากขึ้น บทบาทด้านการฝึกอบรมและให้ความรู้ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้เกษตรกรสามารถเข้าใจและนำไปปฏิบัติในการประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในประเทศต่อไปได้ในอนาคต

ภาพที่ 1 การสื่อสารปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร

7. กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณผู้นำชุมชนและเกษตรกรแต่ละอำเภอ
ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูล

8. การอ้างอิง

- [1] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ. 2551. โครงการพัฒนาศักยภาพของหมู่บ้านและ
ชุมชน [SML] ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประจำปี
งบประมาณ พ.ศ. 2551 – 2552. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- [2] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ. 2555. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555-2559. สำนักนายกรัฐมนตรี.

- [3] มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย. 2550. การประยุกต์ใช้
เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน. ระบบออนไลน์.
<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=395>
- [4] มานวิภา อินทรทัต. 2550. “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
กับความคุ้มค่า” การประชุมวิชาการระดับชาติของนัก
เศรษฐศาสตร์ ครั้งที่ 3. วันที่ 26 ตุลาคม 2550 คณะ
เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.